

UDK: 94(575.1)(092)

Mahmud M. HAMRAYEV,
PhD, dotsent v.b., Sharq universiteti, Navoiy, O'zbekiston
E-mail: mahmudhamrayev18111991@gmail.com, ORCID: 0009-0004-2037-2423

TDIU professori, DSc O.Rashidov taqrizi asosida

EMIR SAID ALIM KHAN AND INTERNATIONAL INTELLIGENCE ORGANIZATIONS

Annotation

This article examines the activities of Said Alim Khan, the last Emir of Bukhara, in connection with international political and intelligence circles during his exile in Afghanistan. Beginning with his attempts to secure international assistance in the 1920s, the study analyzes the interest shown by British, Soviet, German, and Japanese intelligence services in Bukharan émigrés during the Second World War, the formation and activities of the "Faol" and "Liga" organizations, the attitude of the Afghan government toward these groups, and the arrests carried out in 1943. The available evidence indicates that Said Alim Khan's contacts with foreign powers did not follow a single or consistent political course. While the former Emir himself maintained a cautious political position, certain groups within the Bukharan émigré community pursued more active forms of cooperation with foreign powers.

Keywords: Said Alim Khan, Emirate of Bukhara, Afghanistan, exile, intelligence, Great Britain, Soviet Union, Germany, Japan, "Faol," "Liga," Mubashir Khan Tarazi, Shermuhammad Bek.

АМИР САИД АЛИМ-ХАН И МЕЖДУНАРОДНЫЕ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается деятельность последнего эмира Бухары Саида Алим-хана, связанная с международными политическими и разведывательными кругами в период его эмиграции в Афганистане. Начиная с попыток заручиться международной поддержкой в 1920-е годы, последовательно анализируются интерес британских, советских, германских и японских спецслужб к бухарским эмигрантам в годы Второй мировой войны, формирование и деятельность организаций «Фаол» и «Лига», отношение к ним афганского правительства, а также аресты 1943 года. Имеющиеся сведения свидетельствуют о том, что контакты Саида Алим-хана с внешними силами не развивались в рамках единой политической линии. В то время как сам бывший эмир придерживался осторожной политической позиции, отдельные группы в среде бухарской эмиграции избрали путь более активного сотрудничества с иностранными силами.

Ключевые слова: Саид Алимхан, Бухарский эмират, Афганистан, эмиграция, разведка, Великобритания, Советский Союз, Германия, Япония, «Фаол», «Лига», Мубаширхан Тарази, Шермухаммадбек.

AMIR SAID OLIMXON VA XALQARO RAZVEDKA TASHKILOTLARI

Annotatsiya

Maqolada Buxoroning so'nggi amiri Said Olimxonning Afg'onistondagi muhojirlik davrida xalqaro siyosiy va razvedka doiralari bilan bog'liq faoliyati yoritiladi. 1920-yillardagi xalqaro yordam izlash urinishlaridan boshlab, Ikkinchi jahon urushi yillarida Britaniya, Sovet, Germaniya va Yaponiya maxsus xizmatlarining Buxoro muhojirlariga bo'lgan qiziqishi, "Faol" va "Liga" tuzilmalarining shakllanishi, Afg'oniston hukumatining ularga munosabati hamda 1943-yildagi hibslar izchil tahlil qilinadi. Mavjud ma'lumotlar Said Olimxonning tashqi kuchlar bilan aloqalari bir xil yo'nalishda kechmaganini, uning o'zi ehtiyotkor siyosiy pozitsiyani saqlagan bir paytda muhojirlar orasidagi ayrim guruhlar faolroq hamkorlik yo'lini tanlaganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Said Olimxon, Buxoro amirligi, Afg'oniston, muhojirlik, razvedka, Britaniya, Sovet Ittifoqi, Germaniya, Yaponiya, "Faol", "Liga", Mubashirxon Taroziy, Shermuhammadbek.

Kirish. Buxoroning so'nggi amiri Said Olimxonning vatandagi siyosiy faoliyati haqida manbalar nisbatan ko'p bo'lsa-da, uning Afg'onistondagi muhojirlik hayoti to'g'risidagi ma'lumotlar ancha tarqoq. Buning sabablaridan biri sifatida amir vafotidan keyin uning shaxsiy arxivi farzandlari tomonidan yaxlit holda saqlab qolinmaganligi ko'rsatiladi[1].

Shu bois Said Olimxonning muhojirlikdagi siyosiy faoliyatini tiklashda xotiralar, davriy matbuot, sovet diplomatik hujjatlari, xorijiy razvedka faoliyatiga oid nashrlar va keyingi tadqiqotlarni o'zaro qiyoslash muhimdir. Tarqoq ma'lumotlarni bir zanjirga joylashtirish shuni ko'rsatadiki, amirning Afg'onistondagi faoliyati faqat Buxoro taxtini qayta egallash istagi bilangina cheklanmagan, balki 1920 - 940-yillardagi mintaqaviy va xalqaro raqobatning murakkab maydonida kechgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Amir Said Olimxonning Afg'onistondagi muhojirlik faoliyati va Buxoro muhojirlarining xorijiy davlatlar bilan aloqalari bir qator tadqiqotlarda yoritilgan. Maqolada Ahad Andijon, N. Xotino'g'li, M. Hasanov, V. Germanov, Q. Shodiyev, Y. Tixonov, L. Sotskov va S.V. Smirnov tadqiqotlaridan, shuningdek, Rossiya Federatsiyasi Tashqi siyosat arxivi (ABIPF) fondlarida saqlanayotgan sovet diplomatik hujjatlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Said Olimxon Sharqiy Buxorodan Afg'onistonga ketishga majbur bo'lgach, Buxoro masalasini xalqaro maydonga olib chiqishga harakat qildi. 1923-yil iyunda u "Tinchlikni suyganlarga va adolatni hurmat qilganlarga" sarlavhali memorandum tayyorlab, Jenevada qarorgohi joylashgan Millatlar Ligasiga hamda bir qator davlat rahbarlariga yubordi. Memorandum "Tayms" gazetasida "O'rta Osiyoda bolsheviklar siyosati" nomi bilan e'lon qilindi. Ahad

Andijon ning yozishicha, bu murojaat amaliy siyosiy natija bermadi va hech bir davlatdan kutilgan javob kelmadi[2].

Shunga qaramay, Said Olimxon va uning atrofidagi Buxoro muhojirlari Kobuldagi yirik davlatlar vakolatxonalari hamda maxsus xizmatlar e'tiboridan chetda qolmadi. Rus va ingliz kuzatuvchilari Buxoro muhojirlarining faoliyatini nazorat qilib bordilar. 1924-yil sentabrida Sovet Ittifoqining muxtor vakili Stark Afg'oniston hukumati oldiga Said Olimxonni mamlakatdan chiqarib yuborish masalasini qo'ydi. Afg'on hukmdori Omonullaxon esa amirning muhojirlar orasidagi nufuzi va mamlakat ichidagi murakkab siyosiy vaziyatni hisobga olib, bunday qadam xavfli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini bildirdi.

Said Olimxonning Buxoro taxtiga qaytish uchun olib borgan ochiq kurashi muvaffaqiyatsiz tugagach, Britaniya tomoni Sovet Ittifoqiga qarshi yo'naltirilgan turkistonlik muhojirlarning siyosiy guruhlarini shakllantirishga qiziqdi. Biroq 1930-yillarning birinchi yarmiga kelib amirning muhojirlar siyosiy oqimidagi o'rni avvalgidek markaziy bo'lmay qoldi. Manbalarda bu holat uning muhojirlar orasidagi nufuzining pasayishi va Britaniya doiralari "zamonaviyroq" siyosiy vakillarni izlay boshlagani bilan izohlanadi. Ammo keyinchalik ham ingliz razvedkasi amirni o'z e'tibori doirasida tutdi. Said Olimxonga bir paytning o'zida nemis, turk va yapon razvedkasi tomonidan ham qiziqish kuchaydi[3].

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan Afg'onistondagi Buxoro va Turkiston muhojirlarining geosiyosiy ahamiyati yana oshdi. Said Olimxon va uning atrofidagi kishilar bilan Britaniya, Sovet Ittifoqi, Germaniya, Yaponiya va boshqa davlatlarning maxsus xizmatlari qiziq boshladi. 1941-yilga oid sovet diplomatik ma'lumotlarida Afg'onistondagi nemis agentlari va oq muhojirlar faoliyati alohida kuzatilgani qayd etiladi.

Manbalarda 1941-yilda Said Olimxon Afg'oniston tomoni bilan maxfiy kelishuvga erishgani[4], unga ko'ra Qizil Armiya Afg'oniston hududiga kirgan taqdirda Buxoro-Turkiston qurolli muhojir guruhlarini Kobulga yordam ko'rsatishi ko'zda tutilgani haqida ma'lumot uchraydi[5].

Said Olimxon Britaniya bilan aloqa o'rnatish uchun sobiq vaziri Tog'aybek Jonmirzayev imkoniyatlaridan ham foydalanishga uringan. Jonmirzayev Erondagi ingliz rezidenturasi bilan aloqador bo'lib, amir nomidan bolsheviklarni Buxorodan chiqarish va amirlik hokimiyatini tiklash masalasida yordam so'ragan. Manbada Britaniya tomoni bilan muhokama qilingan shartlar orasida Buxoroda vaqtincha ingliz qo'shinlarini joylashtirish, ingliz harbiy instruktorlari va maslahatchilarini jalb qilish, tashqi savdoda Britaniyaga ustunlik berish kabi bandlar keltiriladi. Said Olimxon, o'z navbatida, Buxoroning Millatlar Ligasida vakillikka ega bo'lishini ham istagan[6].

1941-1943-yillarda, ayniqsa Germaniyaning Sovet Ittifoqiga qarshi urushi davom etar ekan, nemis va yapon razvedkasi Afg'onistondagi antisovet muhojir guruhlaridan foydalanishga intildi. Bu jarayonda Buxoro muhojirlarining imkoniyatlari ham o'rganildi[7].

Yuriy Tixonov[8] keltirgan ma'lumotga ko'ra, 1941-yil avgustida Germaniya missiyasining iltimosi bilan yaponiyalik muvaqqat ishlar vakili Katsubi tarjimoni Saito bilan Said Olimxon huzuriga borib, SSSRga qarshi hamkorlik imkoniyatlarini muhokama qilgan.[9] Dastlab bu muzokaralar aniq kelishuv bilan yakunlanmadi. Urushning dastlabki bosqichida nemis qo'shinlari Markaziy Osiyodan uzoqda edi va muhojir qurolli guruhlarini zarur darajada ta'minlash imkoniyati ham noaniq bo'lib qolayotgan edi. Shu sabab Said Olimxon Sovet-Afg'oniston chegarasida zudlik bilan qurolli harakat boshlashga ehtiyotkor munosabat bildirdi. Manbalarda u o'g'illariga Germaniya va Yaponiya tomonidan

moliyalashtiriladigan ayrim antisovet tashkilotlarida qatnashishni ham taqiqlagani qayd etiladi. Biroq amir atrofidagi ayrim muhojir yetakchilari ancha faol pozitsiyani egalladi. Britaniyaning 1941-yil yozida ayrim muhojir qurolli guruhlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashni to'xtatishi ularning Germaniya va Yaponiya bilan yaqinlashishiga turtki bo'ldi. Nemis razvedkachilari K. Rasmus va D. Vittsel Said Olimxon bilan uning o'g'illari Said Umarxon va Said Ibrohim, shuningdek Mubashirxon Taroziy, Shermuhammadbek, Nurmuhammadbek kabi muhojir yetakchilari orqali aloqa o'rnatishga intildilar. Shu sharoitda "Faol" nomli maxfiy markaz shakllandi. Sovet tashqi razvedkasi ushbu tarmoqni o'z ichki yozishmalarida "Marodyorlar" shifr nomi bilan atagan. Tashkilot dastlab "Union" nomi bilan tuzilgan bo'lib, unga dastlab Shermuhammadbek rahbarlik qilgan. Britaniya talabiga ko'ra 1942-yil may oyida Kobul hukumati tomonidan Shermuhammadbek hibsga olinib mamlakatdan chiqarib yuborilgandan so'ng, tashkilot nomi "Faol"ga qayta o'zgaragan, yangi rahbar sifatida esa Sayid Mubashirxon Taroziy (Taxallusi Xanza) ishni davom ettirdi. Bu tashkilotning markazi Qunduz shahrida edi[5]. "Faol" tarkibida yanada maxfiy "Liga" tuzilmasi ham mavjud bo'lib, Said Olimxonning vakili Hoji Vafo uning rahbariyatiga kirgan. "Liga"ning rejalarini Buxoroda sovet hokimiyatiga qarshi harakatni kuchaytirish bilangina cheklanmay, Afg'onistondagi ichki siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish niyatlarini ham qamrab olgan. 1942-yil 24-iyulda H. Pilger [17] Berlinga yuborgan xabarida Said Olimxon "Faol" va "Liga" bilan parda ortidan bog'langanini, kundalik tashkiliy ishlar esa Mubashirxon Taroziy orqali yuritilganini qayd etgan. Buning ustiga Xanzaning o'g'li amirning qizlaridan biriga unashtirilgan edi. Hujjatlarda tashkilot oldiga Sovet Turkistoni bilan aloqalarni yo'lga qo'yish, qurolli guruhlarini yuborishga tayyorgarlik ko'rish va mavjud tarmoqlarni mustahkamlash vazifalari ko'yilgani ko'rsatiladi[10].

Tashkilotning vazifasi nafaqat Amir Olimxonni Buxoro taxtiga qaytarishga[11], balki Afg'oniston ichidagi kuchlar almashinuvini ham ta'minlashga qaratilgan bo'lgan. Ya'ni, "Liga"ning yana bir asosiy vazifasi sifatida Afg'oniston amiri Zohirshohni ag'darish, o'rni esa Rimda istiqomat qilayotgan Omonullaxonni olib kelish maqsad qilingan edi[12].

Nemislar "Faol" uchun qurol va harbiy aslaha olishni mablag' bilan ta'minlab turdilar. Masalan, afg'on kontrrazvedkasi tintuv chog'ida birgina Mubashirxonda nemislar bergan 200 ming afg'oniga yaqin pul topilgan. Shunday ta'minotdan so'ng, Afg'onistonning shimoliy viloyatlariga Amir Said Olimxondan maxfiy topshiriq olgan muhojirlar tashkiliy va targ'ibot ishlari bilan yuborildi. Turkistonda istiqolchilik harakatini ta'minlash uchun zarur mablag'larni to'plash maqsadida Buxoro amiri o'z kolleksiyasidan bir nechta yirik qimmatbaho toshlarni sotganligi haqida ham ma'lumotlar uchraydi[13].

Nemis razvedkasi tomonidan qo'llab-quvvatlangan tarmoqning faollashuvi Afg'oniston hukumati uchun tobora jiddiy muammoga aylandi. Buxoro muhojirlarining ayrim yetakchilari Kobul hukumati ularning antisovet faoliyatiga yordam beradi yoki hech bo'lmaganda xalaqit qilmaydi, deb hisoblagan edi. Ammo Afg'oniston rahbariyati Sovet Ittifoqi va Britaniya bilan munosabatlar muvozanatini saqlashga majbur bo'lib, mamlakat hududining yirik davlatlar qarama-qarshiligi maydoniga aylanishidan xavotirda edi.

1943-yil bahoridagi muhojirlar muhitini tasvirlovchi ma'lumotlarda tezkor qurolli harakat tarafdorlari bilan ehtiyotkorlikni yoqlagan doiralari o'rtasidagi tafovut ham ko'rinadi. Afg'on harbiy doiralarning ayrim vakillari Germaniyaning urushdagi vaziyati noaniq ekanini ta'kidlab, muhojirlarni shoshilmaslikka chaqirgan[3].

Shu bilan birga Shermuhammadbek kabi faol yetakchilar Germaniya vakillari bilan bevosita muzokaralarni davom ettirdilar. Arxiv materiallarida uning Germaniya elchixonasiga murojaat qilib, 1943-yil mart oyida O'rta Osiyoda qurolli qo'zg'olon uyushtirish rejasini bayon etgani qayd etiladi. Kobuldagi Abver rezidenti Rasmus muhojirlar rejasini aniqroq ishlab chiqishni talab qilgan. Keyingi variantlarda muhojir guruhlarining Sovet hududida razvedka-diversiya va partizanlik faoliyatini amalga oshirishga tayyorligi ko'rsatilgan. Bunday faollik Afg'oniston hukumati nazarida mamlakat suvereniteti va xavfsizligiga tahdid tug'diruvchi omilga aylandi. Natijada 1943-yil bahorida muhojirlikning eng faol vakillariga qarshi hibslar boshlandi. Said Mubashirxon Taroziy, Shermuhammadbek, ukasi Nurmuhhammadbek, shimoliy viloyatlardan esa Hamroqulbek, Qudratillaxon to'ra, Muhiddin to'ra va boshqa arboblal hibsga olindi. Manbalarda Kobul va shimoliy viloyatlarda "Faol" tarmog'iga aloqador jami ellikka yaqin shaxs qo'lga olingani qayd etiladi. Hibslar muhojirlar orasida katta tushkunlik tug'dirdi; ayrimlar Hindiston, Makka yoki Turkiyaga ketish, boshqalar esa qanday oqibat bo'lishidan qat'i nazar vatanga qaytish haqida o'ylay boshladilar. Shunga qaramay, Afg'oniston hukumati Said Olimxon va uning o'g'illarini hibsga olishgacha bormadi. Manbalarda bu holat afg'on va mang'it hukmdor sulolalari o'rtasidagi eski aloqalar hamda mehmondo'stlik an'analari bilan izohlanadi. Hibslar Buxoro muhojirligining boshqa vakillari orasida norozilik uyg'otdi. Ozodlikda qolgan yetakchilar diniy arboblal va qabila boshliqlari orqali Afg'oniston hukumatiga ta'sir ko'rsatishga urindilar. Nemis razvedkachilari Rasmus va Vitselning Afg'onistonni tark etishi ham muhojirlar tarmog'ining imkoniyatlarini chekladi[14].

1944-yil aprel oxirida Said Olimxon vafot etdi[15]. Uning dafn marosimida Afg'oniston bosh vaziri, vazirlar va armiyaning yuqori martabali zobitlari qatnashgani, qirol Zohirshoh esa marhum xotirasiga bag'ishlangan ta'ziya marosimida ishtirok etgani qayd etiladi[14].

Ko'p o'tmay, Said Olimxonning qarorgohida uning katta o'g'li Said Umarxonni voris sifatida tan olish marosimi

o'tkazildi. Marhum amirning maslahatchisi Mir Fattohbek Biy va saroy eshoni Yahyo Hoji Sadr boshchiligidagi marosimda Said Umarxon amirlik libosini kiyib, ukalari va yaqinlari oldida ramziy siyosiy voris sifatida namoyon bo'ldi. Said Umarxon o'z nutqida muhojirlikning asosiy vazifasi vatanni Sovet hokimiyatidan ozod qilish ekanini ta'kidladi. Bu voqea amirlik real siyosiy hokimiyat sifatida tugagan bo'lsa ham, sulolaviy legitimlik va Buxoroga qaytish g'oyasi muhojirlik muhitida davom etganini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Said Olimxonning Afg'onistondagi muhojirlik faoliyatini xalqaro razvedka tashkilotlari bilan aloqalar kontekstida ko'rib chiqish uning siyosiy mavqei bir yoqlama talqin qilishga yo'l qo'ymaslikni talab etadi. 1920-yillarda amir xalqaro huquqiy va diplomatik vositalar orqali Buxoro masalasini kun tartibiga olib chiqishga intildi. Bu yo'l natija bermagach, Buxoro muhojirligi yirik davlatlarning Sovet Ittifoqiga qarshi siyosiy va razvedka strategiyalariga tobora ko'proq tortildi.

Ikkinchi jahon urushi davrida bu jarayon ayniqsa keskinlashdi. Germaniya va Yaponiya razvedkasi muhojir guruhlardan Turkistonda beqarorlik yaratish vositasi sifatida foydalanishga harakat qilgan bo'lsa, Sovet Ittifoqi va Britaniya xizmatlari ularning faoliyatini kuzatib bordi. Said Olimxonning o'zi esa dastlab nemis-yapon takliflariga ehtiyotkorlik bilan yondashgan, biroq uning atrofidagi ayrim yetakchilar va keyinchalik "Faol" hamda "Liga" tarmoqlari ancha faol yo'l tutgan. Shu sabab amirning shaxsiy pozitsiyasi bilan muhojir siyosiy-harbiy guruhlar faoliyatini aynanlashtirmaslik muhimdir.

1943-yilda Afg'oniston hukumatining keng hibslarni amalga oshirishi ushbu faoliyatning chegarasini belgilab berdi. Kobul uchun asosiy masala Buxoro taxtining kelajagidan ko'ra Afg'oniston hududining Sovet Ittifoqi, Britaniya va Germaniya raqobati maydoniga aylanib qolishining oldini olish edi. Shu ma'noda Said Olimxon va Buxoro muhojirligi tarixi XX asr birinchi yarmidagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va yirik davlatlar o'rtasidagi "katta o'yin"ning davomiyligini ko'rsatuvchi muhim tarixiy misoldir.

ADABIYOTLAR

1. Amir Said Olimxonning nevara kuyovi, tarixchi olim, professor Nuriddin Xotino'g'li va Binafsha Xotino'g'li bilan qilingan suhbat. Turkiya. Zonguldak. 10.12.2022.
2. Ахад Андижон. Туркистон учун кураш. – Тошкент: Tafakkur, 2017. – Б. 155.
3. Хасанов М., Германов В., Шодиев К. Амир Олимхон фожеаси // Фан ва турмуш. – 1991. – №4. – Б. 26.
4. Справка советского посольства в Кабуле «Деятельность немецко-фашистских агентов в Афганистане и белоэмигрантов» // АВП РФ. Ф. 071. 1941. Оп. 23. П. 197. Д. 9. Л. 142.
5. Смирнов С.В., Баранова Н.Н. «Большая игра» в Азии (первая половина XX века): учебное пособие / под ред. Н.Н. Барановой. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2024. – С. 141.
6. Hamrayev, Mahmud. "Amir Said Olimxonning Millatlar ligasiga qilgan murojaatnomasi hamda "Buxoro xalqining hasrati tarixi" xotiralari to'g'risida". «ACTA NUUZ» 1.1.8 (2025): 43-45.
7. Эгамназаров А., Наимов Н. Амирнинг авлодлари // Шарк юлдузи. – 1992. – № 3. – Б. 181–182.
8. Yuriy Nikolaevich Tixonov (1965) – rus tarixchisi, tarix fanlari doktori, Lipetsk davlat pedagogika universiteti professori. Doktorlik dissertatsiyasi: "Afg'onistondagi buyuk davlatlarning siyosati va pushtun qabilalari (1919-1945)"; 2008. Dissertatsiya himoyasi joyi: Rossiya Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti, Moskva.
9. Запись посла К. Михайлова с британским военным атташе в Кабуле А. Ланкастером от 21. 03. 1942 г. // АВП РФ. Ф. 06. 1942. Оп. 4. П. 16. Д. 163. Л. 53.
10. Запись беседы К. Михайлова с афганским премьер-министром Хашим-ханом от 8. 6. 1943 г. // АВП РФ. Ф. 06. 1943. Оп. 25. П. 203. Д. 5. Л. 174.
11. Запись беседы поверенного в делах И. Самыловского с итальянским посланником П. Кварони от 1. 12. 1943 г. // АВП РФ. Ф. 071. 1943. Оп. 25. П. 203. Д. 6. Л. 163–164.
12. Дауди И.Д. Большая игра в Афганистан. – М.: Де'Либри, 2021. – С. 77.
13. Тихонов Ю.Н. Афганская война Сталина: Битва за Центральную Азию. – М.: Яуза; Эксмо, 2008. – С. 197–206.
14. Соцков Л.Ф. Неизвестный сепаратизм: На службе СД и Абвера: Из секретных досье разведки. – М.: РИПОЛ классик, 2003. – С. 235–237.
15. Hamrayev, Mahmud. "Amir Said Olimxon nasabnomasi." Tamaddun nuri jurnali 5.2-qism (80) (2026): 298-301.
16. Abver – fashistlar Germaniyasining harbiy razvedka xizmati
17. Hans Pilger – 1937-yildan 1945-yilgacha Germaniyaning Afg'onistondagi favqulodda elchisi va muxtor vaziri (Gesandter) sifatida Kobulda faoliyat yuritgan.